

Afro-romànic o ibero-romànic?

Estudi sobre els corrents històrico-culturals que han condicionat la formació de les llengües romàniques en la península ibèrica

És un estudi interessant el que va encaminat a aclarir quins foren els corrents històrics i culturals que han condicionat l'extensió actual de les llengües romàniques en la península ibèrica, quins factors històrics, polítics o culturals han assenyalat els límits actuals del català, castellà i portuguès. Cal, però, per endavant, conèixer el camí que han seguit totes les cultures que han influït en aquesta terra llunyana, el *finisterrae* de totes les emigracions antigues i medievals.

Dels temps prehistòrics estant es troba una connexió entre l'Espanya meridional i el nord de l'Àfrica. La comprovem:

a) Les pintures rupestres que s'estenen fins al sud de França (Bosch, *Prehistòria*, 43).

b) La semblança de les sepultures de cúpula que compareixen a l'antiga Ibèria amb els sepulcres micènics atribuïts als ligurs (Bosch, *ibíd.*).

c) La creença que el primitiu poble de la península era ligur, acceptada per Julian¹ i comprovada pel nom *polis ligustiké* de l'Espanya meridional.²

d) La pertinença dels ibers a una raça líbica; la presència d'un grup considerable de noms de lloc idèntics a l'Àfrica del nord i a Espanya;³ les moltes semblances etnogràfiques entre els pobles del nord d'Àfrica i sud d'Espanya; el nom *iberus* donat al Riotinto.

1. *Histoire de la Gaule*, I, 127.

2. Avienus, 284; Hesiodorus, *Fragmenta*, 55.

3. Wackernagel, *Archiv für die lat. Lexicographie*.

Per altra banda, les fabuloses riqueses dels turdetans eren famoses en les poesies d'Anacreont,¹ com en l'*Antic Testament* són citades les riqueses del regne de Tarsis. Les emigracions d'orient cap a l'occident són considerables en temps dels fenicis. Els ibers n'aprenien l'escriptura.² Les relacions de l'Espanya meridional amb Cartago devien ésser molt intenses; ho comprova el fet de trobar-se mercenaris ibèrics amb l'exèrcit cartaginès en la batalla d'Himera.³

e) Els motius geomètrics de la ceràmica ibèrica d'Andalusia, l'origen dels quals s'ha de cercar en la ceràmica grega dels segles vi i v a. de C.⁴

Els moviments religiosos segueixen el mateix camí. Els turdetans tenien el culte de la lluna. A Malaca era honorada amb el nom de *Nocticula*. El mateix culte compareix en els berebers emparentats amb els ibers.⁵ Neto, divinitat solar, compareix a l'Aquitània i Andalusia. Monedes amb la figura del sol compareixen abundoses a l'Espanya meridional.⁶ El cristianisme penetrava a Espanya, per la Bètica, de Cartago estant.⁷

Les relacions comercials de l'orient amb l'occident segueixen el mateix camí en els temps prehistòrics. Les excavacions d'Almeria comproven un tràfic intens amb l'orient, especialment amb Creta.⁸ La cultura del sud-est d'Espanya i d'Andalusia mostra gran influència micènica. Els *putei Hannibalis* de Cartago nova, citats per Plini, foren explotats pels fenicis i pels cartaginesos.⁹ La *copis*, espasa grega, es troba a les estacions ibèriques.¹⁰ El *plastellum poenicum*, el trill, entrava a Espanya per mediació dels cartaginesos.¹¹

L'exportació es feia, a la península, del sud estant, cap a l'orient. Màlaga i Cartagena eren els centres d'exportació.¹²

La geografia animal comprova el mateix corrent afro-hispà-

1. Estrabó, 139, 151.

2. Momsen, *Monumenta*, 54.

3. Schulten, *Hispania*, 111.

4. Bosch, *Ueber iberische Kultur*, 15.

5. Tissot, *Géographie de l'Afrique*, I, 480.

6. *Hispania*, 99.

7. *Ibid.*, 130.

8. *Ibid.*, 111-112.

9. Rosinger, *Gold und Silberminen des alten Spaniens*, 1888, 13.

10. *Hispania*, 89.

11. Varró, I, 52.

12. Estrabó, 140, 146, 148.

nic : el *musmo*, producte híbrid del marrà i de la cabra, pertany als animals iberolíbics. Ultra trobar-se a l'Àfrica, compareix a Sardenya, Còrsega i Espanya.¹ Sembla que els cavalls ibèrics procedien de l'Àfrica.² Columela cita l'encreuament d'ovelles de raça ibèrica amb ovelles de raça tarentina.³ El *sagum*, teixit amb llana d'ovelles ibèriques, era conegut a Roma per mediació dels celtibers.⁴

La cultura de les plantes i els arbres assenyala el mateix moviment meridional. Els cartaginesos introduïen la palmera a Elx. Les monedes hispàniques compareixen sovint amb l'encuny de la palmera.⁵ El *pistacho* era introduït a Espanya en temps de Viteli.⁶ Els cards creixien abundosos a la Bètica i Cartagena.⁷ La *quercus coccifera* era coneguda a la Lusitània, Mèrida i Andalusia. La *quercus bellota* era limitada al sud i a Portugal. El nom *bellota*, circumscrit a l'espanyol, confirma l'origen meridional d'aquest arbre.

Sabem per Avienus que la vinya ja era conreada a Espanya en el segle v a. de C. Sembla que els navegants de l'illa grega de Focea foren els seus introductors a la península.⁸ En temps de l'imperi, l'olivera era el símbol d'Espanya. La regió on més abundava era la Bètica.⁹ Plini fa referència a les bones qualitats del sòl d'Andalusia per a la cultura de l'olivera, i, al mateix temps, lloa la dolçor de les olives portugueses. És molt probable que els fenicis transplantessin a Espanya l'àloe.¹⁰

La dominació romana s'estengué a la península, d'una banda pel nord-est, i de l'altra pel sud-est. Tarragona, la ciutat del govern i de l'administració de l'Espanya citerior, és el centre de l'expansió romana oriental, que més profundament arrela allà on troba una cultura pre-romana més forta. Les colònies romanes fundades a la conca de l'Ebre en són una bella prova.

La Bètica és la part d'Espanya més romanitzada. Confirmen la seva forta romanització les abundoses inscripcions romanes allà

1. *Hispania*, 67.
2. Opianus, *Cynaeticon*, I, 251, 258.
3. *Hispania*, 65.
4. Diodorus. V, 33; xxx, 186. Appianus, *Iberica*, 42.
5. Plini, XIII, 21.
6. *Ibid.*, xv, 91.
7. *Hispania*, 91.
8. *Ibid.*, 59.
9. Estrabó, 144; Plini, xv; Columela, v, 8.
10. Lenz, *Botanik der alten Griechen und Römer*, 1859.

descobertes. Aquesta romanització segueix el camí dels corrents preromans que van de l'Àfrica del nord al sud d'Espanya. Les relacions entre Cartago i l'Espanya meridional són freqüents en l'època romana, i el contacte entre la Bètica i l'Àfrica del nord és fort i regular durant aquella dominació. Les referències de temptatives d'invasió de la Bètica pels mauritans són freqüents.¹ Plini (5, 1-2) cita les ciutats de Zulil i Julia Traducta «regum ditioni exempla et iura in Baeticam petere iussa». La Mauritània tingitana era atribuïda a Espanya i formava un dels quatre *conventus* de la Bètica (Gades, Corduba, Astigi, Hispalis).

En la *Expositio totius mundi et gentium* és atribuïda a Espanya una gran riquesa en escriptors: «Hispania dives viris doctis». El primer escriptor llatí d'Espanya és del sud: Higini, bibliotecari d'August. Marc Porci Latro és de Còrdova. De la mateixa ciutat eren els germans Sèneca: «Duosque Senecas unicumque Lucanum loquitur Corduba».² Columela i Cai Rufus eren de la Bètica. Dacià era de Mèrida. Aquesta abundància d'escriptors llatins localitzada al sud, contrasta amb l'absoluta absència que n'hi ha al nord-est. Aquest fet únicament pot explicar-se per la relació de Cartago amb l'Espanya meridional, d'una banda, i, de l'altra, per l'allunyament de Tarragona de tot centre literari llatí.

Les relacions de l'Espanya meridional amb el nord d'Àfrica arriben a la plenitud en els segles IV, V i VI, quan el Cristianisme dona l'admirable florida d'escriptors eclesiàstics a Cartago, Sevilla i Còrdova.

Osi (any 313) està en estret contacte amb els bisbes de Numídia i Mauritània. Més tard presideix el concili de Nicea, en el qual les doctrines d'Arri són condemnades, i és, al mateix temps, un ardent defensor de sant Atanasi.³ Orosi apareix a Hipona com un dels deixebles de sant Agustí, que combat les doctrines dels priscilianistes i origenistes. Sant Agustí té bones relacions amb els pares de l'Església espanyola: ho prova el seu llibre *Ad Orosium contra priscillianistas et origenistas*.⁴ Confirmen aquest corrent meridio-

1. Calpurnius, 4, 40; *Corpus Inscriptionum Latinarum*, 4114, 5212-5215; Marcus, *Vita Marci*, 21-22; *Vita Severi*, 2; Alexander, 58; Aurelianus, *Vita Saturni*, 9.

2. Martialis, 1, 61.

3. Tixeront, *Précis de Patrologie*, 304-305.

4. *Ibid.*, 352.

nal, Gregori, bisbe d'Elvira; Martí de Bracara; Idaci, bisbe d'Aquae Flaviae; i, sobretot, els *patres toledani*. Sant Isidor està en relació continuada amb l'esperit i la cultura de l'Àfrica del nord : dotze dels quaranta sis llibres *De viris illustribus* tenen per fonts els escrits de Pacià.¹ Sant Agustí i Tertulià són utilitzats en l'obra *De viris et officiis ecclesiasticis*. Les *Chronica minora* es ressenten dels estudis històrics de Juli Africà. Sant Isidor és el representant darrer de la cultura llatina, que adquirí una bella esplendor a l'Àfrica del nord i a l'Espanya meridional; la qual cultura condicionà la formació del grup de llengües afro-romàniques de la península Ibèrica.

La confirmació d'aquest fet la tenim en una sèrie de manifestacions de caràcter lexicològic que distribueix el vocabulari en un agrupament romànic meridional i en un altre agrupament romànic septentrional. Les *Etymologiae* de sant Isidor donen alguns exemples d'aquesta distribució : «Formaticum in Africa ver in Hispania parietes de terra appellantur».² Comp. espanyol *hormazo*, munt de pedres, casa de pagès amb hort; *hormaza*, paret de maons. De la *Nematie* diu que «nascitur in ultima Ægypto, Babilonia et Hispania».³ «*Dolones* hos vulgus graeco nomine oxos vocat, id est acutos».⁴ «*Posea* oliva viridi oleo et suavi apta».⁵ L'existència del mot *cama* és assegurada per l'etimologia de *camisa* : «Camisas vocamus quod in his dormimus in camis id est in stratis nostris».⁶ «Manto hispani sic vocant quod manus tegat tantum».⁷ Les dones es vestien amb l'*anabolarium*, amictorium lineum foeminarum quo humeri operiuntur quod graeci et latini sindonem vocant».⁸

Una part de l'arada era coneguda amb el nom de CICONIA, que viu encara avui en el portuguès *cicoña*. De la sarna diu sant Isidor⁹ «hanc vulgus sarnam appellat». Schuchardt, en l'estudi *Die romanische Lehnwörter im Berberischen* (1918), ofereix materials abundosos que comproven aquest corrent africà : *cicer* ciuró compareix en

1. Manitius, *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters*, 57.
2. *Etym.*, xv, 9.
3. *Ibid.*, xvi, 4.
4. *Ibid.*, xviii, 9.
5. *Ibid.*, xvii, 7.
6. *Ibid.*, xix, 22.
7. *Ibid.*, xix, 24.
8. *Ibid.*, 25.
9. *Ibid.*, iv, 8.

el bereber *akiker* i en l'espanyol i portuguès *chícharo*; *rubia* arrel per a tenyir la trobem en el bereber *tarubia*, en l'espanyol *roya* paràsit de cereals i plantes, i en el romanès *roiba*; el bolet *agaricum* o *agaricellum* es troba en l'espanyol *garzo* i en el bereber *arsel*; *lilium* passa del significat de 'flor' al significat de 'oleandre'. Per influència del Cristianisme, el lliri significava 'flor' (comp. basc *lili* flor, vell romanès *lilice* flor, castellà aràbic *lulu*¹).

Els noms d'animals i insectes són sovint els mateixos en bereber, espanyol i portuguès: en tenim un exemple en *cosus* insecte que es menja els grans, que compareix en el bereber *akuz* i *takuz*, i en l'espanyol *gusano*. El mateix fet es constata per a alguns noms de les parts del cos: el llatí *MAGULUM* té representants en el bereber *magg* i en l'espanyol *mallar*; *CUBITALE* colze, en l'espanyol *codal* i *codal*, i en el bereber *qobtal*; *COLUMELUS* ullal, en l'espanyol *colmillo* i en el bereber *ticulmut*; púnic *magalia*, bereber *nauala*, aràbic *numala*, que reapareix en els noms de lloc en *nava* i en *Anual*, etc.; *CASEU* formatge, compareix en l'espanyol *queso* i en el bereber *agisi*; *NOVIA* núvia, en el bereber *tenumbia* i en l'espanyol *novia*; *ORCU* infern, en el bereber *ogur* i en l'espanyol *huergo*, *huerc* i *huero*.²

1. Schuchardt, *Ibid.*, 26.

2. La península ibèrica rebé el seu llatí vulgar de la Itàlia meridional. A favor d'això hi ha nombroses coincidències, en la forma de les paraules i en el lèxic, entre el portuguès i l'espanyol, d'una banda, i, de l'altra, els dialectes italians meridionals. El llatí vulgar **bassius* compareix en el portuguès *baixo*, en l'espanyol *bajo*, en el logudorès *batu*, en el napolità i tarentí *vate*, en el calabrès *vaçu* i en el sicilià *vaçu*. El llatí *BIFERA*, femení de *BIFERUS* (que fruita dues vegades l'any), es conserva en el nom d'una classe de figues (escurçament de *FICUS BIFERA* amb traspàs del nom de l'arbre al del fruit) en el portuguès *bebera*, en l'espanyol *breva* figa primerenca i en el cosentí *bifararu* figa que madura després de la collita. El sicilià *voi* i l'espanyol *buey* provenen d'un *bqem*, mentre que l'italià *bue* suposa un *bqem*. No té cap importància saber si *bqem* prové d'un *bqem* o la *q* prové d'un llatí *BQVEM*. El llatí *CACABUS*, que s'ha conservat amb la labial en l'abruzi *cáccave* i *cáccame*, en el velletri *cáccamo*, en el tarentí *caccaro* i en el cors *caccaru*, esdevingué en els altres dominis *CACCALUS* i *CACCULUS*, que perduren en el tarentí *cáccalo*, en el sicilià *caccalu*, en l'espanyol *cacho*, en el portuguès *caco*. *CAMELLUS* s'ha conservat en el portuguès *camelo*, en l'espanyol *camello*, i en el sicilià *gamiddu*; mentre que les formes italià *camello*, antic provençal *camel*, francès *chameau*, provenen d'un *CAMELLUS*. L'espanyol *cuezo* i *pscuezo*, el portuguès *pescoço*, el sicilià *cozzu*, el calabrès *cuozzu* i l'abruzi *cuzzete*, signifiquen tots clotell (Zauner, *R. F.* 14, 426), així com el campidanès *ozzili* i el logudorès *battile*, que suposen un **COTTIUM* del llatí vulgar, el qual prové del grec *κοττίς*. El llatí *FOETERE* pudir, ultra en el veglioti *fit*, s'ha conservat en el portuguès *feder*,

Aquesta sèrie de paraules, que trobem solament en el nord d'Àfrica, Itàlia meridional, Sicília i Espanya, demostren la influència dels dos corrents culturals oposats que han operat en la península: el corrent del nord-est i el corrent del sud-oest, els quals, amb llur influència i orientació, han marcat el caràcter dels diversos pobles i de les diverses llengües. Sembla cosa certa que la invasió aràbiga ni canvià el camí de les velles cultures ni en fressà de nous per tal d'influir en la formació de les llengües romàniques de la península. Tal com les colònies romanes de la Tarraconensis compareixen allà on hi havia un centre fort de cultura ibèrica, així la

en l'espanyol *heder*, en el sicilià *fetiri*, en el tarentí *fetere* i en el molfettí *fete*, arribant fins al bearnès, més al nord de la península ibèrica, on compareix amb la forma *hede*... El llatí *PINNULA* plomata s'ha conservat en l'espanyol *abèñola*, en el cors *penmola*, en el leccí *pinnula* i en el calabrès *pinnularu*, significat pestanya de l'ull. El llatí vulgar **PLANCULA* (taula petita) perdura en l'espanyol *lancha* i en el calabrès *kyánkula*, que signifiquen, al mateix temps, llosa i llosera. El llatí vulgar *ROBULLUS*, que era un diminutiu de *ROBUR*, igual que *AGELLUS* d'*AGER*, s'ha conservat en l'espanyol *rebollo* tany de roure, d'alzina o d'olivera, i devia ésser conegut a Calàbria, tota vegada que trobem la forma *èersuddu* alzina, que estarà formada segons **ROBULLUS* (Meyer-Lübke, *Gram. rom. Sprach.* 2, 546). Tota vegada que les paraules citades tenen una evolució fonètica regular a la península ibèrica i al sud d'Itàlia, les coincidències no poden provenir d'emigracions tardanes de paraules, entrada l'edat mitjana: més bé han de provenir de l'antiguitat. Tota vegada que Itàlia és la terra mare del llatí vulgar, no podem suposar la península ibèrica com el lloc d'origen d'aquestes evolucions, d'on estant serien transportades a Itàlia, sinó, al revés, originades en la Itàlia del sud, hem d'admetre que foren transportades a la península ibèrica. (J. Brüch *Zur Entwicklung der betonten Vokale im Volkslatein*, *ZRPh*, 41, 378-379.)

Ph. Thielmann, en *Die lateinische Übersetzung des Buches der Weisheit*,¹ estudia les coincidències del llatí africà i del dialecte de la Itàlia meridional, d'una banda, i, de l'altra, la connexió del llatí del nord d'Àfrica i d'Espanya, que es manifesta especialment en les versions de la *Bíblia*, les obres dels Sènecques i Columela. Schuchardt, en son *Vocalismus der Vulgar Latein*,² remarca que el sufix *-ica*, tan estimat dels escriptors llatins d'Espanya, compareix també en les inscripcions llatino-africanes, i és característic a la Valàquia. «Altres reminiscències comproven que el llatí de l'Àfrica és el que ha estat més proper al llatí de la península ibèrica.». W. von Wartburg, *Zur Benennung des Schafes in den romanischen Sprachen* (Berlín, 1918), p. 7, observa que el llatí de l'Àfrica i d'Espanya tenien una preferència pel sufix *-iculus*. Demés, fa esment del *subsannare*, que solament es troba en els escriptors africans i que perdura en l'espanyol *sonsoñar*. Meyer-Lübke (*Lbl*, 37, 15) constata el nom de parentiu *socro*, específic del llatí de l'Àfrica i d'Espanya. També fan notar aquesta dependència Klüber, *ALL*, 7, 593-95, Norden, *Die antike Kunstprosa*, II, 588.

1. *ALL*, 8, 244-245.

2. II, 279.

cultura romana de l'Espanya meridional roman en estreta unió amb la Itàlia del sud i la península Balcànica. Aquest fet, demostrat per les paraules llatines introduïdes en el bereber, es comprova per un important nucli de paraules d'origen llatí que solament apareixen en els dominis romànics meridionals, en part en el romanès i en els dialectes retis.

L'espanyol *nadie* té son afí en el romanès *nat noi*; COGNATUS (parent) ha passat a significar 'cunyat' : romanès *cunnat*, espanyol *cuñado*, portuguès *cunhado*; CONSOCER (consogre) apareix en el romanès *cuscrú* i *cuscra*, en el dàlmata *consegro*, en l'italià *consocero* i en l'espanyol *consuegro*; GEMINUS bessó té els seus representants en el romanès *geaman*, en el sicilià *gemula*, en l'espanyol *gemelo* i en el portuguès *gemeo*. Alguns noms de les parts del cos estan limitats al sud : HUMERUS espatlla es troba en el romanès *umar*, en el gallurès *ummaru*, en l'espanyol i portuguès *hombro*; ROSTRUM bec compareix en el romanès *rost* boca i en l'espanyol *rostro* cara; demanar una donzella és en romanès *pefi* i en espanyol *pedir*; UTER bot compareix en el macedo-romanès *utri*, en el campidanès *urdi*, en l'espanyol i portuguès *odre*; PECULIUM fortuna, surt en el romanès *piculu* diner estalviat per a la vellesa, i en l'espanyol *pegujal*; CALCANEUS taló del peu esdevé en espanyol *calcaño*, en portuguès *calcañar*, en logodorès *karkandzu* i en romanès *calcăiu*; CRUENTUS sagnant apareix en romanès amb la forma *crunt* i en espanyol amb la forma *cruento*; FORMOSUS bell està limitat a les terres meridionals : romanès *frumós*, espanyol *hermoso*, portuguès *formoso*; CAPTARE pendre una cosa esdevé en romanès *căta* mirar alguna cosa, en italià *cattare* adquirir, en espanyol i portuguès *catar* veure, observar, investigar; AFFUMARE perfumar compareix en romanès amb la forma *afuma*, en espanyol amb la forma *ahumar* i en portuguès amb la forma *afumar*; FOETERE fer pudor compareix en el sicilià *fetiri*, en l'espanyol *heder* i en el portuguès *feder*; OBVIARE sortir a l'encontre es troba en l'italià *obviare*, en el campidanès *obiai* i en l'espanyol antic *uviar*; FOEDUS lleig es troba en el cors *feu*, en l'espanyol *feo* i *hedo* i en el portuguès *feo*. COTURNICE guatlla compareix en el romanès *potîrniche*, en l'italià *cotornice* i en l'espanyol *codorniz*; PALUMBUS colom esdevé en romanès *parumb*, en espanyol *palomo*, en portuguès *pombo*; CATULUS cadell surt en l'italià *caccio* i en l'espanyol *cacho* i *cachorro*; VENATUS caça compareix en el romanès *vînat*, en l'espanyol *venado* i en el por-

tuguès *veado*; COLOSTRUM primera llet esdevé en romanès *corastra*, en portuguès *costra* i en asturià *culiestru*.

Un nombre considerable de noms d'arbres i de plantes és específic de les terres romàniques del sud : *ficus* figuera esdevé en romanès *hic*, en italià *fico*, en espanyol *higo*; CERRUS classe d'alzina compareix en el romanès *cer* i en l'espanyol *cerro*; CORNUS cirerer bord esdevé en romanès *corn*, en espanyol *cornizo* i en portuguès *corniso* i *cornísola*; MALUM i MELUM poma, i pomera, esdevenen en romanès *mär*, en italià *melo* i en espanyol *melocotón* préssec; NUCETUM bosc de nogueres compareix en l'italià *nuceto* i en l'espanyol *nocado* i *nocedal*; VITIS cep, viu en el logudorès *bide*, en l'espanyol *vid* i en el portuguès *vide*; FRAGA maduixa es troba en l'italià i en l'espanyol; VIRDIA col esdevé en romanès *varzä*, en espanyol *verza* i en portuguès *verça*; TRUNCULUS tronc petit compareix en el romanès *trunchiu* i en l'espanyol *troncho*; UVA raïm esdevé en macedo-romanès *auo*, en engadí *iüya*, en logudorès *ua* i en espanyol i portuguès *uva*; FUNGUS bolet compareix en l'italià *fungo* i en l'espanyol *hongo*. El CATINUS plat es troba en el vell romanès *kařina*, en el logudorès *kadinu* i en el portuguès *cadinho*; CUNA bres compareix en el romanès *cunä* i en l'espanyol *cuna*; VOMER rella de l'arada esdevé en romanès *vomera*, en italià *vomero*, en vell aragonès *uem-bre* i en bearnès *brume*; LINEA camisa de dona esdevé en romanès *iie* i en espanyol *liña* i *linjavera* drap per a embolicar el menjar dels falcons; GRANITIUM calamarsa compareix en el romanès *gärits* i en l'espanyol *granizo*; LUCIFERUS estel del dia viu en el romanès *luceařar* i en l'espanyol *lucero*; CALLIS carrer es troba en l'italià *calle* camí i *calla* resclosa, i en l'espanyol *calle* carrer; FODIA fossa compareix en l'italià *föggia* i en l'espanyol *hoya* i *hoyo*; GIRUS cercle esdevé en el romanès *jur* i en l'espanyol i portuguès *giro*; STERCUS fem viu en el romanès *šterc*, en l'italià *sterco* i en l'espanyol *estiércol*; AERUGO rovell, es troba en el romanès *rugina*, en l'italià *rúgine* i en l'espanyol *orín*; CUM amb ha sobreviscut en el romanès *cu*, en l'italià *con*, en el logudorès *kun*, en l'espanyol *con* i en el portuguès *com*; QUIA perquè es continua en el romanès *ca* i en l'espanyol i portuguès antics *ca*.

Aquest nucli important de vocabulari és característic de les terres romàniques del sud, i assenyala, en els segles v, vi i vii, una gran diferenciació lèxica entre Romania, Itàlia del sud, Àfrica del

nord i Espanya, d'una banda, i les dues Gàl·lies i l'Espanya oriental, de l'altra.

Simonet, en el *Glosario de voces aràbigas y latinas usadas de los muzàrabes*,¹ troba una sèrie de coincidències en els documents mozaràbics de Castella, Aragó, Bètica i Espanya oriental, amb tot i fer la salvetat que Catalunya, València i les Balears estaven subjectes, des d'una edat remota, a influències lingüístiques especials.

Menéndez Pidal, en *Discursos leídos ante la Real Academia Española en la recepción pública del Excmo. Sr. D. Francisco Codera*,² reuneix algunes paraules romàniques emprades pels escriptors aràbics, i fa la temptativa de reconstruir la llengua romànica parlada a l'Espanya del sud, per tal de donar una visió de la llengua romànica parlada al sud d'Espanya durant els segles VIII, IX i X. Les característiques més importants que assenyala són: conservació de *j* inicial i de *g* davant *e i* (JANUARIUS, GENESTA); la presència del so mediopalatal *ʎ* < -LI-, -CL- i -GL- (*xarrayla*, *conelya*); l'absència del *ch* actual provinent de -CT- i -LT- (*feito*, *leite*) en front del castellà modern (*hecho*, *leche*, *noche*); el diftong *ai* < ARIU en front l'actual *e*. «Atenent a tots aquests testimonis — observa Menéndez Pidal,³ — crec que la llengua dels mozaràbics, sia de Saragossa i València, sia de Còrdova, Granada o Toledo, tenia certs caràcters comuns que la distingien de la que després es conreava a Castella i que no podia posseir sinó com a continuació d'una certa unitat d'idioma provinent dels temps visigòtics. És per això que, tirant enrera, crec que la llengua toledana, usada pels nobles i per la cort del rei Roderic, s'assemblava més al galaic, a l'asturià o al lleonès occidental que al castellà. Des d'aleshores, quin profund capgirament de races i de dominacions va commoure la ciutat imperial abans que el claustre de la seva catedral, el seu Zocodober i les seves teneries esdevinguessin el centre i la norma de la bona parla castellana per a totes les classes socials, segons creença dels coetanis de Cervantes? Aquesta opinió duu com a conseqüència una teoria sobre l'estat prehistòric de les llengües romàniques de la península. Aquestes llengües, fins al segle XI, tenien una distribució molt diversa de la que tingueren més tard. En el mapa lingüístic d'Espanya, del segle XIII ençà,

1. 1889, CXCIX, CC.

2. 1910, 71.

3. *Ibíd.*, 73.

els dos extrems dialectals, és a dir, el portuguès i el lleonès a l'occident, i el català i l'aragonès a l'orient, estan completament isolats pel castellà, que s'estén entre l'un i l'altre i es dilata en una zona central eixamplada notablement de nord a sud. Al contrari, ens hem de representar el mapa antic d'una manera molt diferent : els dos extrems no solament s'apropaven per la banda del nord, sinó que s'unien pel centre i pel sud mitjançant la llengua de Toledo i d'Andalusia, anàloga a la dels extrems. És a dir, que tant en la cort com en les últimes províncies del regne visigòtic es parlava una llengua bastant uniforme en sos caràcters principals; fet que ens explica les sorprenents semblances que, en front del castellà, trobem avui entre el portuguès i el lleonès d'una banda, i el català i l'aragonès de l'altra. Solament allà al nord vivia somorta una dissidència lingüística radical en un recó de la Cantàbria, a la terra encastellada i forta, que fou aviat el centre d'una dissidència política proclamada i afirmada per famosos rebels com el gran comte Ferran González. Però després, en els segles XI i XII, l'expansió militar i social d'aquest recó d'Espanya, l'empenta que Castella va saber donar a la reconquesta i a la literatura, propagaren el dialecte castellà, abans sense importància, estenent-lo pel sud, d'on escombrà el dialecte emporbit dels mosàrabs, desfent així el llaç d'unió que existia abans entre els extrems oriental i occidental. Heu's aquí per què avui, amb tot i les moltes semblances, apareixen separats el portuguès i el lleonès del català i de l'aragonès, dialectes extrems que abans es tocaven mitjançant una sèrie de dialectes afins parlats a Toledo i a Andalusia.»

Les característiques del mosaràbic donades per Menéndez Pidal corresponen no solament al lleonès occidental i al català en el període preliterari : són també peculiars del castellà preliterari i generals de tot el domini romànic. La reconquesta, al nostre entendre, no ha fet altra cosa que assenyalar les fronteres dels dos dominis lingüístics que devien integrar la nostra península.

El procés de la reconquesta, d'una banda, i els dos grans corrents culturals que es reflecteixen en la península durant la dominació aràbiga, són una confirmació de la tesi que assenyala la formació de les llengües romàniques de la península : gallo-romànica l'una, afro-romànica l'altra.

El castellà, en venir a ésser la llengua d'un estat, ha seguit,

en la seva evolució, unes etapes que no han pogut obtenir ni el lleonès ni l'aragonès; i el portuguès i el català, llengües d'altres estats, han assenyalat altres direccions en la trajectòria de llurs evolucions.

Al nostre entendre, la reconquesta no pogué destruir una unitat nacional que mai no va existir : ella ha fixat els límits de les llengües romàniques que devien estendre llurs dominis per la península. Els camins de la reconquesta, i els dos grans corrents culturals que predominen fins i tot després de l'esplendor aràbiga, són la causa de la formació dels dos grups romànics de les llengües de la península : un grup afro-romànic (espanyol, portuguès) i un grup gallo-romànic (català).

El concepte d'una nacionalitat espanyola, ni es troba en els temps visigòtics ni mai. Dels temps més antics ençà que la unitat d'Espanya existeix solament per a la lleva de tributs i per a l'exploatació dels febles. La unitat era prescrita, en l'època romana, en els temps visigòtics i durant la dominació aràbiga, solament per cobrar les contribucions. Una Espanya unitària, ni en potència ha arribat a existir, perquè, tant en les esferes dels opressors com entre els oprimits, a totes les contrades trobem sempre el demos rebel, contradictori, ferotge i desunit, que segueix sempre el seu camí, potser sense canvi, dels temps més antics ençà, bo i seguint la direcció que li prescriu el geni de la raça. (Comp. Gómez Moreno, *Las Iglesias de España*, XI.)

La invasió aràbiga va destruir el regne visigòtic, però la forta cultura visigòtica perdura : segueix el camí antic assenyalat pels pobles d'orient. Allà on hi havia l'antic regne dels tartesos, amb una cultura flòrida, els àrabs hi continuen una vida cultural tan intensa que supera les altres cultures, i que assoleix la suprema esplendor sota el regnat d'Hixem II.

La cultura visigòtica s'estengué, de Còrdova i Sevilla estant, cap a Mèrida i Toledo, i d'aquí cap al nord. Els motius geomètrics i l'ornamentació dels capitells amb plantes ho comproven.

L'art i la cultura aràbics segueixen el mateix camí. L'art lleonès i castellà del segle x és un fillol de l'art de Còrdova. Les esglésies d'aquella època bastides en terres cristianes són un perfecte mirall de l'ambient social saturat d'influència aràbiga. Els cristians i àrabs, amb llurs influències mútues, condicionaren la pujada de l'art cristià a Andalusia sota la influència del califat. En la lite-

ratura cristiana dels mosàrabs hi trobem un vocabulari, limitat a les terres influïdes pels mosàrabs, desconegut en català. Extraiem part d'aquest vocabulari del *Glosario* de Simonet : *abóbra* (portuguès *abobóra*) carabassa, *abrécano* tamarit, *abrótano* broida, *abuch* (espècie del *asfodelo* o *gamón*), *acriolex* grejols, *acedera* (*rumex acetosa*, L.), *alcandóra* lluminària, foguera, *alcarcova* bassa, *alcornoque* surera, *alguepsar* guixera, *alguinio* cistell gran per a fruites, *almdreña* calçat, *almanaca* ornament de dones, *almeiar* figura piramidal, *almena*, *amenca*, *eneldo* anet, *aquiley* agulló, *aserrín* serradures, *athriha* molles de pa, *axbora* déntol, *azarja* instrument per a recollir la seda, *azarra* classe de pera; *bellueca* civada, *banuja* classe de préssec, *barga* caseta coberta de palla, *baxátir* aixada de moltes dents, *barbecho* guaret, *bayómb* (*daphne alexandrina*, Diosc.), *beleño*, *bercha* (*mercurialis annua*, L.), *bilís* porro salvatge, *borchín* magraner, *bucasta* ocell, *buda* herba semblant al jonc, *boga*, *bulín* clara d'ou, *butbuta* caragol, *cabcilla* botó o fruit d'un arbust, *cabçán* espècie de cànter, *cailój* guineu, *calahorra* torre de defensa o de combat, *calcha* empunyadura de ganivet, *callauta* barret o caputxó, *camín* xemeneia, *cáncala* instrument de música, *candial* blat, *canthabar* vas, ampolla de vi, *canthoxo* (*lavandula stoechas*, L.), *cárab* ocell nocturn, *caraball* espècie de cistella, *caracaruecha* (*papaver spumeum*), *cárib* barca, *carrabila* instrument per a pesar cavalls, *carthil* cap, promontori, *castro* castell, *cavar* vent del nord-est, *caydthira* espècie d'antorxa, *cizercha* espècie de ciurons, *cocóffa* falla, enraonada, *comçal* ampolla per a beure, *concháir* gos ramader, *corc* espècie de sandàlies, *corma* calçat, cep, *cormuç* gorra, *cornóly* espècie d'arbre, *cortiche* surera, *cúcara* valeriana, *culebra* serp, *cunela* espècie d'eruga, *curlucha* cuca de llum, *cutril* punta de sageta, *cuxir* fus de filar, *çinaç* mostassa, *çorba* aixovar de la dona, *charra* moixell de llana, lli, etc., *chebolla* ceba, *chemiterio* fossar, *chenixa* cendra, *chenteno* mestall, *chirca* espècie d'alzina, *chirnia* peix, *chorena* atxa de cera, *churrut* ungüent; *dauco* remolatxa silvestre, *didi* morat fosc, *dígamo*, *dirxa* navegar de borina, *dulcha* tumor o tubèrcul, *duráquin* préssec; *echino* peix, *egril* lliuró, *escauria* cagaferro, *escoba* escombria, *escofina* instrument per a llimar fusta, *esfancha* esponja, *euloya* present, *excaf* vaixell, *exparos* classe de peix, *expartel* (portuguès *espartal*), *expleni* (romanès *splina*), *exquil* ceba albarrana; *façona* figa flor, *fachaira* cara, *façüüna* rosa silvestre, *fardal* pasta farcida de carn picada, *farthon* classe de menjar, *felcha* •

falguera, *filcha* mostela, *firmás* orellanes, *firthas* tap de fusta de la bóta, aixeta, *fochlaira* (espanyol *fruslera*), *forgholet* lloc ple de gerds o maduixes, *forriu* mal de guineu, *foyo* clot, *fraga* roca tallada, *fuenco* bagot de les abelles, *fullin* sutja, *furfulla* sarna, *fuxtul* vel de dona, *gachto* (*tripolion*, Diosc.); *gal* peix gran, *gàliba* nom genèric de moltes plantes arrapadisses; *ganço* ànec, *garainón* espècie de sèmola o de blat cuit, es menja per any nou, *gaxalyan* parcer en fruits o ramats, *gaxcón* camisa, *gombaz* espècie de vestit, *gorgayra* collar del vestit, *grenya* manoll de cabells que les dones es deixen caure cap a les galtes, *guinda* fruita, *halon* tros de pa, *hapapaura* rosella, *haraux* (espanyol *harapo*); *ibix*, *iberide* ensiam salvatge, *ingenie* dedicació de l'església, *ixcacora* indignació, *ixcan* llit, *ixcaria* vestit; *jarafan* (espanyol *girafante*), *jelidonia* oronella, *lach* peix, *ládán* (espanyol *láudano*), *lagueyna* calamars, *lajtuca* espècie de galàpat, *lanca* llacuna, *lapella* (*aparine*, Diosc.), *lathena* classe de vaixell, *azcona* sageta, *lechna* solc que fa el pagès entorn la terra que vol llaurar, *limma* vas de vidre per a licors, *lip* llagrimal de l'ull, *lobra* peix, *lorbaco* espècie de llor, *luc* bosc; *macaca* mona, *maç* peix, *maçorca* fusada de fil, *maçria* solar de la casa, *magarza* (*matricaria* camomilla, L.), *magüella* cabana, *maixon* casa, *manah* rellotge de sol, *mancayra* esteva de l'arada, *manxanal* pomerar, *marjo* herba, *marozia* carn fregida amb ametlles, mel, panses, etc., *massana* poma, *mathell* (espanyol *badila*), *melva* peix, *melmendro* espècie de ginesta, *membriella* codony, *mercallón* mercader, *mircás* llonganissa, *mothill* nen petit, *mucha* pit, *murcaira* planta, *murchical* rata pinyada, *murichón* màstec; *naruca* granota, *nava* pla d'un camp; *orchicana* espècie de centaura, *parga* espartanya, *pecheina* pestanya, *perdixin* moscatell, raïm; *polla* dona jove, donzella, *pororia* arç blanc, *puculial* moscatell, raïm; *querdin* serra del dentat, *querzia* estamenya; *racanya* parrac, dona espellifada, *raiduch* rampí, *royuela* (*cuscuta europea*, L.), *rucata* moixell de lli o de llana, *ruçal* mussol de l'ull; *samariz* cueta?, *saro* (*acurum malatum*, L.), *seris* escarola, *sollo* peix, *suber* espècie de fonoll; *tagur* espècie de peix, *tammum* munt d'herba o de palla, *teca* vas, *tellis* tela basta per a sacs, *tharacontia* (*arthemisia dracuncululus*, L.), *tharbuca* polaina, calçat morú, *thartaco* (espanyol *tártago*), *tharx* (*trocus*), *thauch* espart, *thirbil* trill, *thomillar* farigola, *torbixco* (*thymelaea*, Diosc.), *thuera* espècie d'acònit, *tun* bacallà, *turi* formatge; *uva* raïm; *vaica* (espanyol *vega*); *xabal* peix, *xaboc* peix de riu, *xaboli*

peix, *xaina* espècie de blat, *xalba* peix, *xallamia* farcell de mercaderies, *xarta* enfilosada d'ocells, *xembar* vela llatina o triangular, *xene* (*sinapis incana*, L.), *xerbil* xinella brodada de la dona, *xérica* saial de llana grossera, *xobrino* nebot, *xoluca* tavella, *xorche* rata, *xueda* herba, *xulya* peix, *xuri* sorell, *xuthar* soterrani; *yendro* (espanyol *eneldo*), *yulaca* argelaga; *zulleich* rajol blau (espanyol *azulejo*).

Aquests elements del lèxic, característics de la llengua dels mosàrabs, desconeguts en català, ens indueixen a creure que les coincidències fonètiques de la llengua vulgar dels mosàrabs amb el català i amb l'aragonès no tenen cap força. Hom és inclinat a creure el contrari: l'origen del castellà i del lleonès s'ha de cercar en la llengua d'aquells cristians que emigraren d'Andalusia i de Toledo cap al nord.

Gómez Moreno ha estudiat detingudament les emigracions del sud d'Espanya cap al nord durant el segle IX. En la majoria dels documents d'aquell període compareixen les subscripcions de mosàrabs.

Els monjos que fundaren l'admirable centre cultural de Sa-haún procedien del sud. Els sacerdots mosaràbics es comptaven per centenars, i fins i tot compareix un bisbe anomenat Ercavica.

Entre l'any 902 i 1000 compareixen en els documents abundosos noms llatins o visigòtics que tenen el sobrenom aràbic. El nom cristià era emprat en les relacions amb cristians, i l'aràbic per als tractes amb els àrabs. Les abundoses reminiscències de noms d'origen aràbic en la toponímia de les contrades de Campos, León i Burgos comproven la colonització dels mosàrabs.

Són una altra prova de la forta influència meridional els abundosos elements aràbics del lèxic dels documents dels segles IX, X i XI procedents d'aquesta contrada.

Conceptes socials: *recoage* cavalleria, *almafaca* campament, *atalaya* observació militar, *azeipha* campanya d'estiu, *arcato* saqueig militar, *annuteba* avís de guerra, *aljetena* conjuració, *kazumí* diner, *metcal* lliura d'or, *albada* registre, *arrobo* mesura, *arrelde* pes de quatre lliures, *maquila* pagament en espècies, *albara* lliurament, *azofra* préstec, *alvende* promesa?, *falifa* contracte d'aliança, *saturca* almoïna eclesiàstica, *albaroc* estrenes, *alalas* guanys?, *atafeke* intel·ligència judicial, *nucio* dret de sepultura, *alcabalas* contribucions, *adrias* impostos, *aleive* deshonra. Dignitats: *harraze* guàrdia, *galiffa* testi-

moni jurat, *alidar* advocat, *almoxerif* majordom, *alamiro* capità, *zavazouke* cap del mercat, *zahbascorta* cap de policia, *alvazile* consell.

Noms d'oficis : *zerraco* baster, *alvetar* veterinari, *tirazero* teixidor, *mazarefe* comerciant, *forro* home lliure. *mallata* filla, *mallato* criat, *mucarabi* mosàrab, *uma* mare.

Noms d'arquitectura : *azore* mur, *maragata* liquidació, *alfóndega* hostel, *mezquita* església, *alfoze* extrem de la ciutat, etc.

Conceptes agrícoles : *atamina* femer, *almuzara* cleda, *adovera* teuleria, *vereda* camí, *allizace* fonament, *mazaria* plantació jove, *azemilla* cavall, *alfarace* cavall, *alcor* puig, *dulceri* classe de drap.

Els noms de colors, teixits i atuells testifiquen un comerç intens entre els àrabs i els regnes de Lleó i Castella. En canvi, Navarra i Catalunya hi tenen poc tràfic : *reitiles* peça preciosa, *romí* manufactura grega o romana, *amorcesce* treball de metall en forma de cadena, *bellugas* sabates, *artarfe* punta, *limace* cuirassa, *arganas* alforges, *mancale* taula, *almanara* llumenera, *ganza* plat, *arrodoma* ampolla, *cingabe* pell d'esquirol, *alfaneke* pell de mustela, *alchaz* seda, etc.

Els noms de les peces de vestir, del llit, del servei de taula, són d'origen aràbic : *almandra* coixí, *anamat* parament, *mataraffe* estovalles, *cithara* cortina, *fazelina* estovalles, *fazole* cobertor, *izare* llençol, *almuzalla* cobrellit, *fatele* abric, *alifafe* abric de pells, *almeleha* vestit, *almagana* drap brodat, *alhagara* drap, *mobatana* abric folrat, *zoramen* vestit, *zarama* capa, *feruzi* classe d'abric, *mutabac* túnica sense braços, *adorra* túnica, etc.

Els noms de teixits d'origen aràbic són abundosos : *vitione* teixit per a folrar, *morçús* tela blanca i negra, *kabí* drap de llana vermell, *marayze* tela mostrejada de rams, *albaz* drap, *kaskexi* teixit de seda, *exakeka* tela de seda, *atibachi* brocat, *alamir* classe de tela (Gómez Moreno, *Las Iglesias*, 122-129.)

La influència de la cultura aràbiga fou tan intensa en aquest període que el rei Alfons *el Gran* envià el seu fill Ordonyo a la cort de Còrdova per tal de rebre l'educació i incorporar-se la cultura de la dinastia dels Benicasín. Aquesta influència aràbiga s'afebleix en el segle X quan la dinastia afrancesada de Sanxo *el Major* de Navarra regnà a Castella i Lleó.

La reconquesta de Toledo obrí nous camins a la influència meridional amb tot i l'afebliment del domini aràbic, d'una banda,

i el gran corrent cultural del nord, seguit dels pelegrinatges, cada dia més internacionals, a Sant Jaume de Compostela. La vida cultural, que tenia el seu centre a Lleó, fou transportada a Toledo.

Les cròniques espanyoles, d'un caràcter tan arcaic, són lleoneses totes elles en aquest període, i es poden considerar com una continuació de l'obra de sant Isidor i dels treballs de l'escola toledana. Solament després de la reconquesta de Toledo apareixen les primeres cròniques castellanès.

La presència dels mosàrabs i llur forta influència en l'actual domini portuguès es poden comprovar per l'abundància de noms de lloc de procedència aràbiga. Les construccions de Montelios i Balsemón recorden l'alcaçaba de Mèrida i els edificis de Sevilla. Es poden trobar grans centres de la població primitiva amb noms aràbics a Coïmbra. La *Lex romana visigothorum* i el *Forum iudicum* continuen en ús. (Gómez Moreno.)

En canvi, la influència aràbiga és molt feble a la part oriental de la península: el lèxic de procedència aràbiga és insignificant: de tal manera, que amb dificultat es pot parlar d'una forta influència cultural aràbiga a Catalunya. És ver que es cita una ambaixada del comte Berenguer de Barcelona al califa de Còrdova (975), i que la moneda aràbiga amb inscripcions aràbigues circulava per Catalunya: aquest fet, però, no és més que una prova de l'internacionalisme de les nacions mediterrànies que, alguns segles més avant, havien d'adquirir tanta preponderància. En aquesta contrada les condicions varen ésser totalment diferents, com ho havien estat abans, en l'època romana. En els segles V, VI i VII, els bisbes de la Narbonensis subscriuen els concilis celebrats a la província Tarraconensis, costum que es continua fins que la seu de Tarragona és novament restablerta. L'art visigòtic de Catalunya continua la tradició del migdia de França. (Gómez Moreno, *Las Iglesias...*, 39-40.) Es deu a aquest corrent que en l'època carolíngia Catalunya tingui una organització política, una administració, un art i una cultura independents de Còrdova. La cultura de la Gàl·lia meridional entra aviat a Catalunya, i hi influeix d'una manera decisiva: la influència cordovesa, en canvi, és aquí insensible. Hi faltaren els mosàrabs, els intermediaris de la ideologia, vida i costums meridionals. Les escasses influències aràbigues que constatem a Catalunya són internacionals del món llatí medieval.

Una altra prova de la influència meridional damunt els estats espanyols és la formació i expansió de la litúrgia mosaràbiga per Lleó, Castella i Aragó, en front la litúrgia gallicano-romana que compareix a Catalunya des del començament de la reconquesta. La Marca hispànica, de bon principi, s'incorporà la litúrgia gallicano-romana mercès a les influències de Cluny, Arles, Lerins, Cuixà i Ripoll; mentre que Castella, Lleó i Aragó, solament més tard, i amb prou resistència, a la meitat del segle XI, accepten la reforma litúrgica. Un cert nombre de mots per a designar paraments i atuells litúrgics està limitat en els dominis de la litúrgia mosaràbiga: *acceptre* perolet; *cúcuma* calderó d'argent, *compingiales* vasos que servien de mesura, *alcalla* test de porcellana, *analogios* faristols, *cancistales* llumeneres, *cetharis* mitra episcopal, *enebladium* vestit del diaca, *iconostasis* vel de l'altar, *lotzori* vel del temple, *melote* vestit del sacerdot, *palmares* vasos, *pergula* estovalles de l'altar, *tizare* roba per a casulles, etc. (Gómez Monero, *Las Iglesias*, 339, ss.) El mateix corrent segueix l'art de les il·lustracions d'antics manuscrits, i indirectament l'ornamentació dels capitells de claustres i portalades d'esglésies. Cal fer especial esment de la sèrie de còdexs il·luminats de l'*Apocalipsi* de Beatus de Liébana, escrits entre 926-968. Les admirables il·lustracions d'aquest llibre representen els treballs quotidians de l'agricultura, la preparació del sòl, la verema, el cup, arbres exòtics com la palmera, reproduccions de les cases amb l'arquitectura d'aquella època, amb arcs de ferra-dura que coneixem de les contrades aràbigues. L'ambient que viuen aquests llibres, i l'art que s'hi estoja, mouen sensacions molt diferents de les que excita la basílica cristiana.

El mateix camí del sud cap al nord d'Espanya segueix l'heretgia de l'adopcionisme, que solament es comprèn per la influència d'antigues representacions africanes i cristianes, i que és representat per dues branques: l'espanyola, amb Elipandus, bisbe de Toledo, al cap, que és combatuda per Beatus de Liébana i Heteri, bisbe d'Osma; i la carolíngia, propugnada per Fèlix, bisbe d'Urgell, i combatuda per Alcuí.¹

És cosa interessant de constatar que els manuscrits d'origen leonès estan plens de notes i escolis aràbics igualment que els manus-

1. Nicolau d'Olwer, *Fèlix d'Urgell*, 6.

crits escrits a Toledo i a Andalusia. Aquest fet demostra que la llengua aràbiga era correntment coneguda en terra cristiana, durant el segle x, en els monestirs de Tàvera, Sahaún, Cogolla, Berlància, Carrion de los Condes, Lleó, etc.

Comprova els dos corrents culturals de la península la sèrie de manuscrits amb lletra minúscula que no foren escrits ni a Toledo ni a Andalusia, sinó en terra cristiana. Aquests manuscrits són de la fi del segle ix; però els del sud foren copiats cinquanta anys abans. Tots junts formen els manuscrits de lletra visigòtica, dita també *toledana*, que es separen de l'escriptura de tots els altres còdexs de terres d'Europa.¹ La primera sèrie de manuscrits visigòtics ve del sud de la península: aviat, però, hi apareix l'explícit del llibre amb la data de l'acabament, el nom del príncep regnant, el nom del copista i el nom del convent on el manuscrit fou copiat. Aquestes notícies comencen en 902, i es refereixen exclusivament als reis de Lleó i als comtes de Castella.

L'escriptura dels documents del domini català provinents de Ripoll és amb minúscules, però mostra una forta influència de l'escriptura merovíngia, de la qual va participar de bon començament. Demés, la influència de la reforma d'Alcuí, abat de Tours (796-804), es deixa sentir aviat a Catalunya, on els documents, des del començament, ja són datats amb el nom i any de regiment dels emperadors francs. Els documents més antics d'Urgell (833 i 839) mostren una forta influència carolíngia, i això passa setanta anys abans del desenrotllament de l'escriptura visigòtica a Lleó. Un sol document d'Urgell és escrit en visigòtic pur: és un document de 1040 que conté un contracte en el qual el rei d'Aragó Ramir I cedeix al bisbe d'Urgell tots els drets i possessions que el seu pare li havia pres al Ribagorça. Tots els noms del document són aragonesos el document és escrit per un notari d'Aragó anomenat Eximinius, i l'escriptura porta tots els senyals del visigòtic més pur. Aquest document procedeix de la contrada on l'escriptura visigòtica i carolíngia tenien llurs límits: aquesta contrada és la mateixa on encara avui el català i l'aragonès tenen la frontera. (Pujol, *Bulletli de la Biblioteca de Catalunya*, iv, 16.)

En el període decisiu de la formació de les llengües romàniques

1. Clark, *Collectanea hispanica*.

a la península, hi havia en fort moviment dos grans corrents culturals, els mateixos del període romà : el corrent afro-espanyol i el gallo-romànic. El corrent afro-espanyol, que té el centre d'expansió a Andalusia, influeix decisivament damunt l'administració i la vida econòmica i cultural dels estats cristians del centre i de l'oest de la península : l'art, la litúrgia, els llibres, la literatura, l'escriptura i el comerç, hi són fortament influïts de la cultura aràbiga. Les relacions de l'est de la península tendeixen totes cap a la Gàl·lia meridional : la política, l'art, la litúrgia, l'escriptura, la vida religiosa de Catalunya, han mirat sempre cap al nord.

Aquestes dues vies, seguides per totes les cultures que per alguns milers d'anys han passat pel sòl de la península, expliquen, per una part, l'origen del grup de llengües afro-romàniques de la península, i, per l'altra, el caràcter gallo-romànic del català.

A. GRIERA